

Кулбачаев Д.К., Думанаева М.Г.

ТИЛДИ ЭНЕ ТИЛИ ЖАНА ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН
МАЗМУНУНА КОЮЛГАН СОҢКУ ТАЛАПТАР

Кулбачаев Д.К., Думанаева М.Г.

НОВЕЙШИЕ ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ ОБУЧЕНИЯ
ЯЗЫКУ КАК РОДНОМУ И КАК ВТОРОМУ ЯЗЫКУ

D. Kulbachev, M. Dumanaeva

THE LATEST REQUIREMENTS FOR THE CONTENT OF LANGUAGE
TEACHING AS A NATIVE AND AS A SECOND LANGUAGE

УДК: 372.881.1.(575.2) (04).

Бул макалада ЖОЖдордо жана кесиптик, орто билим берүү мекемелеринде тилди экинчи тил катары окутууда сунушталган көпчүлүк каражаттар, материалдар тууралуу айтылат. Негизги маанилүү сөз каражаттары катары фонетикалык, грамматикалык жана лексикалык материалдардын колдонулушунун натыйжалуулугу баса белгиленет. Бирок, тилди окутууда бөтөн тилдүүлөр үчүн экинчи тил катары окулуп жаткан шартта грамматикалык негизге гана чектелбестен, лингвистикалык-психологиялык жана методологиялык компоненттер да сунушталат. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикасы акыркы жылдардагы идеяларды концептуалдаштыруунун жаңы баскычында турары белгиленет. Ушуга байланыштуу келип чыккан тилдик жана маданий көйгөйлөрдү чечүүдөгү тилди окуткан адистердин, тагыраакы кыргыз тилин экинчи тил катары окуткан педагогдордун ишмердүүлүгүнө баа берилет. Ошондой эле кыргыз тилин окутууда, аны үйрөнүүдө түрдүү көйгөйлөрдүн бар экендигине карабастан, башкы максат КРнын тилди өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруу милдетин аткаруу болуп саналат.

Негизги сөздөр: эне тили, чет тили, экинчи тил, оозеки кеп, лингвистикалык каражаттар, окутуу, билим берүү, колдонуучу каражаттар.

В данной статье рассказывается о большинстве средств, материалов, предлагаемых при обучении языку как второму языку в вузах и профессиональных, средних учебных заведениях. Подчеркивается эффективность использования фонетического, грамматического и лексического материала в качестве основных значимых средств выражения. Однако при обучении языку предлагаются не только грамматическая основа, но и лингвистико-психологические и методологические компоненты в условиях, когда он читается как второй язык для иностранцев. Отмечается, что методика преподавания кыргызского языка как второго языка находится на новом этапе концептуализации идей последних лет. В связи с этим будет дана оценка деятельности специалистов, обучающихся языку, а точнее педагогов, обучающихся кыргызскому как второму языку, в решении возникающих языковых и культурных проблем. Также, несмотря на наличие различных проблем в преподавании и изучении кыргызского языка, главной целью является реализация Национальной стратегии развития языка КР.

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, второй язык, устная речь, лингвистические средства, обучение, образование, прикладные средства.

This article describes most of the tools and materials offered when teaching a language as a second language in universities and professional, secondary educational institutions. The effective-

ness of using phonetic, grammatical and lexical material as the main significant means of expression is emphasized. However, when teaching a language, not only a grammatical basis is offered, but also linguistic-psychological and methodological components in conditions when it is read as a second language for foreigners. It is noted that the methodology of teaching Kyrgyz as a second language is at a new stage of conceptualization of the ideas of recent years. In this regard, the assessment of the activities of specialists teaching the language, or rather teachers teaching Kyrgyz as a second language, in solving emerging linguistic and cultural problems will be given. Also, despite the presence of various problems in teaching and learning the Kyrgyz language, the main goal is to implement the National Strategy for the Development of the Kyrgyz language.

Key words: native language, foreign language, second language, oral speech, linguistic means, training, education, applied tools.

Чет тилдерди, тагыраак айтканда орус, англис, кытай, француз тилдерин окутуу боюнча жарык көргөн методикалык эмгектерде бул тилдер тууралуу билим берүүнүн ар кандай мазмуну, компоненттери жөнүндө сөз кылынган. Мамлекетибизде расмий тил катары макамы бар орус тилин алсак ЖОЖдордо жана кесиптик колледждерде, орто мектептерде окутууда сунушталган көпчүлүк материалдар (фонетикалык, грамматикалык, лексикалык) тууралуу окутууну сунуштоо менен тилди күнүмдүк турмуштук практикада колдоно алууга үйрөтүү, пикирлеше алууга көнүктүрүү сунушу айтылат. Ошондой эле ар бир баскычтагы класстарга ылайык лексикалык минимумдун көлөмү сунуш кылынат. Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө да ушул сыяктуу эле критерийлер сунуш кылынат жана колдонулат.

Бирок жогорудагы талаптар бардык тилдерде бирдей колдонулбаарын, методисттер Г.В. Рогова жана Н.Н. Верещагинанын пикири боюнча англис тилин баштапкы этапка окутууда билим берүүнүн лингвистикалык-психологиялык жана методологиялык компоненттерин негизги каражаттары катары да карайт.

Демек, жогорудагы көрсөтүлгөн практикалык сунуштарга таянуу менен кыргыз тилин да окутууда лингвистикалык (тилдик жана кептик) лексикалык, мекен таануучулук каражаттарын сунушун негиздүү деп эсептейбиз.

Кыргыз тилинин методикасында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы, өнүктүрүүдөгү каада-салттар жана жаңы тенденциялар, орто жана жогорку окуу жайларында тил сабактарын өтүүнүн методикасы жана технологиясы-гуманитардык илимдердин ичинен эң татаал тармак. Ал бүтүндөй илимдин өнүгүү тенденциялары менен шартталган, анын ичинде, билим берүү философиясы, калыптанып келе жаткан психологиясы, жалпы педагогика сыяктуу негизги илимдерге негизделген. XX кылымда билим берүү чөйрөсүнүн тездик менен кеңейиши жана анын статусунун өзгөрүшү бул жааттагы көйгөйлөрдүн курчушу менен коштолуп, айрым изилдөөчүлөргө дүйнөлүк билим берүү кризиси жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берди. Билим берүү маселелери илимий коомчулуктун көңүл чордонунда болду. Маалыматка жана билимге артыкчылык берилген маалыматтык коомчулукка өтүү менен кризистен чыгуу, экономикалык, саясий, аскердик жана эң негизгиси руханий жактан чыгуу маселелери курчуду. Кризистен чыгуунун жолун саясий же экономикалык чөйрөдө гана эмес, дүйнөлүк дипломатиянын кеңири мүмкүнчүлүктөрү менен катар билим берүү тутумунда да издөө маселеси жаралды.

Дүйнөлүк аренада болуп жаткан социалдык өзгөрүүлөрдө маданий аспект акырындык менен негизги болуп калган тилдик билимге да таасирин тийгизет. Коомдун ааламдашуу процесси жана мамлекеттибиздин эл аралык кызматташтыгындагы активдүү позициясы инсандын эл аралык баарлашуунун шарттарына тез ыңгайлашуу зарылдыгын шарттады. Мындай шартта чет өлкөлүк жарандарды кыргыз тилинде окутуу гуманисттик инсанды калыптандыруунун каражаты болууга тийиш. Бул тууралуу белгилүү педагог, окумуштуу да өз оюн төмөнкүчө билдирген «В коммуникативном плане личность – человек, как указывает М.Д. Тагаев, «выступает как языковая личность, формирование же языковой личности невозможно без обучения пониманию, интерпретации и преобразования воспринимаемой речи, а также формулированию собственной мысли, собственного высказывания» [5, с. 224-228] кыргыз тилин экинчи тили катары аны окутуунун методикасы акыркы жылдардагы идеяларды концептуалдаштыруунун жаңы баскычында турат. Ошондой эле методисттер тарабынан иштелип чыккан негизги жоболор да сакталууда. «Маданий плюрализмдин идеологиясы», «маданияттардын диалогу», «көп маданияттуу инсанды тарбиялоо» деген түшүнүктөр көнүмүш болуп калды. Ааламдашуу процесси маданияттардын өз ара жетилишине өбөлгө түзөт, бирок ал маданияттардын чек араларын бузуп, улуттук аң-сезимди жана улуттук иденттүүлүктү курчутпашы керек. Ушуга

байланыштуу келип чыккан тилдик жана маданий мүнөздөгү көйгөйлөрдү чечүүдө тилди окуткан мугалимдердин, атап айтканда, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуучулардын ролу чоң. Мугалимдердин аң-сезиминин жогорку ийкемдүүлүгүнө, кесиптик, методикалык даярдыгына жана өзүн-өзү өркүндөтүү даярдыгына ээ болушу абдан маанилүү. Окутуу тилин көйгөйү – бул тил саясатынын чөйрөсүндөгү маанилүү маселе, анын чечилиши тилдик кырдаалга түздөн-түз таасирин тийгизет. Мамлекетибизде тил саясатын өркүндөтүү азыркы тапта активдүү жүрүүдө. Республиканын элдеринин тилдерин өнүктүрүүнүн азыркы стратегиясы үч негизги максатты көздөйт:

- мамлекеттик (кыргыз) тилинин социалдык-коммуникативдик функцияларын андан ары кеңейтүү жана бекемдөө;

- кыргыз тилинин жалпы маданий функцияларын сактоо;

Бул максаттар 2021-2025-жылдарга мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана 2020-2025-жылдары Кыргыз Республикасынын тилди өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын ишке ашыруу алкагында тилдерди иштетүү жана өнүктүрүү мамлекеттик программасында бекитилген. Колдонулган тилдердин керектүү функционалдык катышына жетишүү менен аныкталган оптималдуу социолингвистикалык мейкиндикти түзүүнү болжолдогон. Башкача айтканда, башка мамлекеттик программалардан айырмаланып турат. Улуттук тилдерге жана улуттук маданияттарга кызыгууну арттыруу сыяктуу мамлекеттин азыркы тил турмушундагы негизги тенденциялар; баарлашуунун ар кандай чөйрөлөрүндө улуттук тилдердин социалдык функцияларын кеңейтүү аракети; башка тилди өз эне тили катары урматтоо менен туюндурулган тилдик толерантуулукту калыптандыруу; улуттук кыргыз-орус кош тилдүүлүгүн өнүктүрүүнүн жогорку деңгээли. Жогорку кесиптик билим берүүнүн мазмунун иштеп чыгуунун маанилүүлүгү азыркы учурдагы тилдик кырдаал, республиканын аймагында улуттук-орус кош тилдүүлүгүнүн жогорку деңгээлде өнүгүшү менен шартталган. Андыктан азыркы этапта өлкөбүздүн мектептеринде билим берүү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

- а) билим берүү процессинин үзгүлтүксүздүгү, б.а. өмүр бою окутуу мүмкүнчүлүгүн ишке ашыруу;

- б) билим берүү жаатындагы улуттук каада-салттардын жана дүйнөлүк тенденциялардын негизинде модернизациялоо, өлкөнүн бардык жарандарына жеткиликтүүлүк;

- в) окутуунун бардык баскычтарын улантуучулук;

- г) өлкөнүн экономикасынын азыркы жана келе-

чектүү муктаждыктарына адекваттуу жооп берүү.

Билим берүү мамлекеттин гана эмес, ар кандай социалдык катмарлардын инсандык муктаждыктарын канааттандырууга багытталган. Башкача айтканда, билим берүү кылымдын мамлекетти өнүктүрүү стратегиясынын негизги звенолорунун бири болуп саналат. Жогорку билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы республикалык билим берүү саясатынын бир бөлүгү болуп саналат. Өлкөдө бардык деңгээлдеги жаңы билим берүүнүн дүйнөлүк долбоорлорун киргизүү процесси жүрүп жатат. Бардык жерде жаңылыктарды сынаган эксперименталдык базалар иштей баштады. Окуу жайларды реформалоо жана оптималдаштыруу ишке ашырылууда. Билим берүү системасында революциялык болуп Лиссабон конвенциясына мамлекетибиздин кошулуусу болду. Бул билим берүүнүн көп баскычтуу болушун жана аккредитация кирген анын сапатын контролдоонун жаңы формаларын болжолдойт. Бүгүнкү күндө билим берүүнүн Европалык стандартына өтүү жана Болон конвенциясына кошулуу, б.а. дүйнөлүк билим берүү талаасына кирүү маселеси чечилди. Улуттук жана европалык жогорку билим берүү тутумдарынын биргелешип иш алып баруусу алгылыктуу процесс болгондуктан, биздин мамлекет ааламдашуу процесстеринен, анын ичинде жогорку билим берүү чөйрөсүнөн четте калбашы керек. Республикада орун алган тилдик кырдаалга жана билим берүүнүн европалык стандартына багытталгандыгына байланыштуу жогорку кесиптик билим берүү системасында орус тилин окутуунун жаңы концепциясын иштеп чыгуу зарылдыгы келип чыгууда. Ошондой эле мамлекетибиздин ЖОЖдорунда окуган бөтөн тилдүү чет өлкөлүк студенттер үчүн да кыргыз тилин окутуунун заманбап лингводидактикалык концепциясын иштеп чыгуунун зарылдыгын аныктоочу маанилүү факторлор катары төмөнкүлөрдү эске алуу максатка ылайыктуу. Кыргыз Республикасынын аймагында көп тилдүүлүктүн иштешинин жаңы социалдык-саясий шарттары:

- КРнын билим берүү системасында кыргыз тилинин иштешинин пайда болгон социалдык-педагогикалык шарттары;

- ЖОЖдордун улуттук топторунда кыргыз тилин окутуу процессин караган лингводидактика жана чектеш илимдер жаатындагы акыркы жылдардагы илимий иштеп чыгуулар.

Тилди окутуунун методикасын өнүктүрүүнүн азыркы этабында чет өлкөлүктөрдүн кыргыз тилин өнүктүрүү маселелери кепти окутуу бирдиктерин бөлүп алуунун негизинде активдүү изилденүүдө. Дегеле, жалпы тилдерди окутуунун методикасына салым кошкон орус жана кыргыз окумуштуу педагогдору:

(Т.А. Ладыженская, В.Н. Капинос). Е.И. Пассов, В.Г. Костомаров, Л.М. Верещагин, Ж. Чыманов, К.Д. Добаев, Н.А. Ахметова, М.Х. Манликова, С.Н. Абдуллаев, А.Ж. Мурзалинова окуу тексттерин пайдалануу менен кепти өнүктүрүү методикасынын маселелери А.В. Текучевдин, Ладыженская жана башкалардын өз изилдөөлөрүндө изилденген эмгектеринде каралат. Мындан ары бүтүндөй тексттин түзүлүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоого байланышкан методикалык иштер Л.И. Величко, Л.М. Лосева, Н.А. Пленкин, В.Н. Мещеряков, Г.Я. Солганик, В.И. Капиностун бир катар илимий-методикалык изилдөөлөрү лингвистика, стилистика, тексттин прагматикасы теориясынын маселелерине арналган.

Методикалык илимде жана тил илиминин, стилистиканын жана тексттин прагматикасынын теориясында тилдин коммуникативдик функциясын ишке ашыруу аспектинде коммуникацияны окутуу проблемасына байланышкан маселелер актуалдаштырылат. Башкача айтканда чет жана эне тилин окутууда коммуникативдик мамиле түшүнүгү активдүү иштелип чыгат. Тилди окутуунун жаңы технологияларын иштеп чыгуу проблемасына М.Р. Кондубаева, К.Д. Добаев, Ж.А.Чыманов Н.А. Ахметова, М.Х. Манликова, Д.К. Өмүрбаева, Г.А. Куттубаева ж.б. сыяктуу бир катар окумуштуулар кайрылышат. Орус жана кыргыз тилдеринин статустарын аныктаган кыргыз тилдеринин мыйзамы эки тилдүүлүк маселесин актуалдаштырат. Ушуга байланыштуу орус тилин окутуу кыргыз-орус кош тилдүүлүгүн өнүктүрүү процессинин бир бөлүгү болуп калышы зарыл. Окутууда жаңы ыкмаларды, атап айтканда интегративдик ыкмаларды иштеп чыгууда функционалдык кош тилдүүлүктүн олуттуу концепциясы сунушталат. Мында эне тили жана чет тилдердин функциялары делимитацияланат жана кош тилдүүлүктүн ар кандай деңгээлин, атап айтканда, паритеттик улуттук-орус жана кыргыз улуттук кош тилдүүлүктү түзүү мүмкүнчүлүгү каралат. Кош тилдүүлүк көйгөйү белгилүү окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган. Эки тилдүүлүк компоненттеринин тилдик статусу боюнча окумуштуулардын айткандарына сын талдоо Б.Х. Хасановдун эмгегинде кеңири берилген.

Көпчүлүк окумуштуулар кош тилдүүлүк жөнүндөгү чечимдерине О.С. Ахманованын «Лингвистикалык терминдердин сөздүгүндө» берген чечмелөөсүн негиз катары алышат: кош тилдүүлүк - «эки тилде бирдей кемчиликсиз сүйлөө; ар кандай баарлашуу шарттарында колдонулган эки тилде, мисалы, эне диалектинде жана адабий тилде сүйлөө».

Демек, кош тилдүүлүктүн компоненттери тилдер гана болуп саналат. Алардын бири эне тили, экинчиси экинчи тил болушу керек. «Эне тил» – социалдык-эт-

никалык же социоллингвистикалык категория. Кош тилдүүлүктүн бул компонентин окумуштуулар ар кандай позициялардан карашат. Ошентип, М.Н Губогло эне тилин психологиялык категорияга киргизет. Анткени, ал адам качан? ким менен? эмне жөнүндө? канча жолу? кандай темада? жана канча убакыт сүйлөшкөнүн, кайсы тилде жазганын, окуганын жана ойлонгонун эмес, тил аркылуу улуттун же улуттун өзүн-өзү аң-сезимин кантип билдирерин чагылдырат. Ошондуктан, «эне тил» түшүнүгүндө анын этнопсихологиялык маңызынын бөлүнүп чыгышы аны эки жол менен кароого мүмкүндүк берет: Бул жерде тилди аныктоого жана аны өздөштүрүү процессинин мүнөзүнө байланыштуу түшүнүктөрдү жана терминдерди чечмелөө керек. Ошентип, «эне тили» түшүнүгүн аныктоодо «биринчи тил», «экинчи тил», «эне тили», «эне тили эмес тил», «чет тили» сыяктуу түшүнүктөрдүн мазмунун карап чыгуу зарыл. Албетте, «эне тили» жана «экинчи тили» түшүнүктөрүн айырмалоо үчүн, аларды аныктоонун негизги критерийи – бул келип чыгуу критерийи. Бул критерийге ылайык, эне бала төрөл-

гөндөн баштап бала менен баарлаша баштаган тил эне тили болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Абдраева Э., Алаева С., Рысбаев С. «Кыргыз тили». / Орус мектептеринин 3-класстары үчүн окуу китеби. - Б., 2010.
2. Батаканова С.Т., Шералиева А.Ж. Обучение пословицам и поговоркам путем применения интерактивных методов. // Известия Кыргызской Академии образования, №3 (31). - 2014. - С. 45-48. 30.
3. Верещагин, Е.М., Костомаров, А.Г. Русский язык для иностранцев. - М., 1971. – 101. - С. 58.
4. Губогло М.Н. Антропология повседневности. - М.: Языки славянской культуры, 2013. - 1100 с.
5. Тагаев М.Дж. Билингвальное языковое сознание и типы языковых личностей. // Вестник Кемеровского государственного университета. 2015. - №5.
6. Омурбаева Д.К. Специальные особенности обучения русской грамоте в начальной кыргызской школе. // Журнал «Вестник» Бохтарского государственного университета им. Н.Хусрава. / Серия гуманитарных и экономических наук. 2016. - С. 81-86. - 224.
7. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориялык жана практикалык негиздери. - Б., 2009.